

PAPER DETAILS

TITLE: MILLİYETLER MESELESİ TEMELİNDE ORTA ASYA'DAKİ SOVYET POLİTİKALARI

AUTHORS: Sacit YARIMOĞLU

PAGES: 31-60

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2033432>

DOI: 10.53425/madergisi.1011472

Araştırma Makalesi-Research Article

MİLLİYETLER MESELESİ TEMELİNDE ORTA ASYA'DAKİ SOVYET POLİTİKALARI*

Sacit YARIMOĞLU**

ÖZ: Bu çalışmada, Sovyet milliyetler politikasının, Orta Asya'nın Müslüman-Türk unsurları üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Bolşevikler, Müslüman-Türk unsurlar için ilk olarak, pragmatik bir şekilde self-determinasyon vaat etmiştir. Ardından 1920'lere doğru, Stalin'in de komünist partide güç kazanmasıyla, milliyetler politikasının yıldızı parlatılmıştır. Sovyetler Birliği, İkinci Dünya Savaşı öncesinde, gelişmiş Avrupa ülkeleri; Soğuk Savaş sürecindeyse, kapitalist bloğun lideri ABD ile birçok yönden rekabet halindedir. Bu nedenle amaç, hızla sanayileşmektir. Müslüman-Türk unsurlar bu yolda hem nicelik hem de nitelik olarak Sovyet amaçlarına hizmet etmek zorunda bırakılmıştır. Sovyetler Birliği bölgede hegemonyasını, Müslüman-Türk unsurları Ruslaştırmak ve onlardan bir Sovyet halkı yaratmak yoluyla kurmak istemiştir. Bu doğrultuda ilk olarak Sovyetler tarafından Orta Asya'da yapay etnik sınırlar ve bürokratik kadrolar oluşturulmuştur. İkincisi, Müslüman-Türk unsurların dili, kültürü ve diniyle olan bağları koparılacak istenmiştir. Ardından, özellikle kırsalda yaşayan göçebe Müslüman-Türkleri maddî ve manevî yönden tamamen olumsuz etkileyen tarım politikaları izlenmiştir. Çalışmada bunlara değinilirken,

* Bu çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı'nda gerçekleştirilen *Sovyet Orta Asyasında Ulluslaşma ve Devletleşme Süreci* adlı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

* This Study was produced from the master's thesis named *the process of nation-building and state-building in the Soviet Central Asia* carried out in the Department of International Relations in the Institute of Social Sciences at the University of Çanakkale Onsekiz Mart.

** Dr., sacityarimoglu@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5366-6680.

Geliş Tarihi-Received Date: 18.10.2021

Kabul Tarihi-Accepted Date: 30.03.2022

ikinci elden kaynaklardan yararlanılmış ve betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: SSCB, Stalin, Milliyetler Politikası, Orta Asya, Müslüman-Türk Unsurlar.

SOVIET POLICIES IN CENTRAL ASIA ON THE BASIS OF THE NATIONAL ISSUE

ABSTRACT: In this study, the effects of the Soviet Nationality Policy on the Muslim-Turkish facts of Central Asia have been discussed. The Bolsheviks first promised self-determination pragmatically for the Muslim-Turkish facts. Then, towards the 1920s, the star of the Nationalities Policy rose in the world with Stalin's gaining power in the communist party. The Soviet Union was in competition with the developed European countries in many ways before the Second World War; and with the USA, the leader of the capitalist bloc during the Cold War. The aim was to rapidly industrialize. In this way, Muslim-Turkish facts were compelled to serve the Soviet aims both quantitatively and qualitatively. The Soviet Union wanted to establish its hegemony by Russifying the Muslim-Turkish facts and creating a Soviet people from them in the region. Accordingly, artificial ethnic borders and bureaucratic cadres were first created by the Soviets in Central Asia. Secondly, the ties of the Muslim-Turkish facts with their language, culture and religion were tried to be severed. Afterward, agricultural policies were followed, which negatively affected the nomadic Muslim-Turks living in the countryside, both materially and spiritually. While addressing these in the study, second-hand sources were used, and a descriptive analysis method was used.

Keywords: USSR, Stalin, Nationality Policy, Central Asia, Muslim-Turkish Facts.

GİRİŞ

Bolşevikler, iktidarı ele geçirdikten sonra, hem ülke içindeki hem de dışındaki Müslümanları tedirgin etmemek amaçlı bir yol izlemiş ve bu doğrultuda birkaç belge yayımlamıştır. Bunlardan biri, 15 Kasım 1917 tarihinde, millî azınlıklara birçok açıdan -self determinasyon, dini, sosyal- eşitliğin vaat edildiği *Rusya Halklarının Hakları Bildirgesi*'dir (Tellal, 2002: 107). Bu belge, millî azınlıklara kısmen de olsa serbest hareket etme şansı vermiştir. Öte yandan Lenin ve Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi, self-determinasyon

meselesiyle ilk defa, Avusturya Marksistlerinin bu hakkı savunmasından sonra yüzleşmiştir (Armaoğlu, 1962: 220-222). Self-determinasyon ve milliyetler meselesi Bolşevikler için artık yeni bir sorundur. Ele alınan bu çalışmada kuramsal çerçevenin niteliği açısından iki önemli aşamayı vurgulamak gerekir. İlk olarak, self-determinasyon meselesinin gündemde olduğu, özellikle iç savaşın sonlarına kadar olan dönemden bahsedilmelidir.

Bu sürece paralel bir şekilde, millî azınlıkları şekillendirmek/modernleştirmek¹ (Hirsch, 2005: 164; Cameron, 2018: 72) için bir yöntem olarak kullanılan milliyetler politikasının uygulanmasına, Bolşevik Devrimi'nin hemen ardından başlanmıştır. 1919 yılının mart ayında kurulan Başkurdistan Özerk SSC bu doğrultudaki ilk örneklerdendir. Bu politika Sovyetler tarafından devam ettirilmiş ve 1924 Anayasası'yla yeni sınırlar çizilmiştir. Ayrıca Milliyetler Politikası, Sovyetlerin, sadece Türkistan² coğrafyasındaki Müslüman-Türk unsurlara yönelik izlediği bir politika da değildir (Hirsch, 2005: 163; Martin, 2001: 31, 342). İkincisi ise, 1936'daki Stalin anayasası yapılarına kadar ve sonrasındaki gelişmelerdir. SSCB'nin Müslüman-Türk unsurlarla ilgili, temelini bu gelişmelerden alan; yeni sınırlar, bürokratik kadrolar, dil-kültür, din ve tarım ile ilgili politikaları, 1991'deki çözülüşüne kadar çok değişmeden sürecektir. Bu politikadan artakalanlar, günümüzde bağımsız olan Orta Asya ülkelerine olumsuz bir bakiye de bırakmıştır. Çalışmanın kapsamı 1991 yılıyla sınırlı olduğu için, çalışmada, bu olumsuz bakiyenin günümüze yansımalarından ziyade, daha çok neler olduğu üzerinde durulacaktır.

¹ Modernleşme için, Sovyet cumhuriyetlerinin *kültürel* ve *ekonomik* gelişmişlik seviyesini arttırmak amaçlanmış, bunun için de 1923'te birtakım kararlar alınmıştır. Ardından milliyetler politikasını uygulayan bürokratların katkısıyla kullanılacak kavram, artık *korenizatsiia* yani *yerlileştirme* olacaktır (Martin, 2001: 12, 126).

² Konuyla ilgili literatüre uygunluk açısından bu çalışmada daha çok Orta Asya kavramı kullanılsa da, bölgenin özgün adı Türkistan'dır. Bu adlandırmayla, Türkistan'ın Sovyet coğrafyasındaki Batı kısmı kastedilmiştir.

1. SELF-DETERMINASYON VE MİLLİYETLER POLİTİKASI (1917-1936)

Bolşevikler, 3 Aralık 1917 tarihinde, *Rusya ve Doğu'nun Tüm Müslüman Emekçilerine* adlı bir bildiri yayımlayarak, self-determinasyonla ilgili ilk fikirlerini beyan etmiştir (Tellal, 2002: 107). Bildiriyle, Rusya'daki Müslüman-Türk unsurlar ve diğer millî azınlıklara, Lenin ve Stalin'in onaylarıyla birçok açıdan -dinî, kültürel, geleneksel, sosyal- güvence verilmiştir (Rahman, 1983: 141). Arkasından 18 Ocak 1918 tarihinde (Tellal, 2002: 108), başında Stalin'in olduğu *Milliyetler Halk Komiserliği* tarafından bir *Müslüman İşleri Merkezî Komiserliği* kurulmuş ve kurumun başına, Müslümanların sorunlarıyla ilgilenmeleri için Tatar aydınlardan Molla Nur Vahitov, Mir Seyid Sultan Galiyev ve Başkurtlardan Şerif Manatov getirilmiştir (Rahman, 1983: 142). 25 Ocak 1918 tarihinde ise (Tellal, 2002: 108) Rusya Sovyetleri III. Kongresi'nde, *Emekçi ve Sömürülen Halkın Hakları Bildirgesi* kabul edilmiştir. Bildirgeye göre, Rusya'daki millî azınlıklar, kendi geleceklerini belirleyebilecektir (Lenin, 1998: 528-530). Fakat hiçbir zaman millî azınlıkların böyle bir talebi ya da çabası Bolşeviklerden karşılık bulmamıştır. Bu durumda, Sovyet yöneticilerin self-determinasyon hakkını nasıl anlamlandırdıklarına değinmek gerekecektir.

Lenin'in bu konudaki görüşleri, Karl Marx ve Friedrich Engels ile paraleldir. Nitekim onlar da, proletarya diktatörlüğü sağlandıktan sonra, azınlıklar arasındaki farkların ortadan kalktığı, merkezîyetçi bir yönetim sistemi tahayyül etmiştir (Armaoğlu, 1962: 217). Burada self-determinasyonla ifade edilen ayrılma hakkı, temelde ideolojiktir. Boyunduruk altındaki proletaryanın, burjuvaziye karşı mücadelesinde başvurduğu bir hak gibi değerlendirilmiş (Lenin, 1998: 302-303) ve Lenin'e göre doğru anlaşılmamıştır. Bu yüzden sorun, ayrılmayla değil, bütünleşmeyle³ çözümlenmelidir.

³ Lenin, Rus kültürünün baskın olduğu, etnik unsurların asimile edildiği bir toplum tahayyül etmiştir. Ayrıca bu politikanın Sovyetler tarafından uzun süre devam ettirildiği, 1961 yılındaki XXII. parti kongresinde ortaya koyulan bildirinin ilk maddesinde, millî azınlıklar için, *eritip birleştirme* kelimelerinin geçmesinden anlaşılmıştır (Wixmen, 2000: 187). Arthur Sagadeev (1993: 170) de bunu, *biyolojik kaynaşma* ve Rus olmayanları *homojenleştirme* olarak yorumlamıştır.

(Lenin, 1998: 519-520). Ona göre bu hakkı savunmak milliyetçi olmak demektir ki, bu da devrimin kazanımlarına zarar verebilirdi. Benningsen ve Wimbush'un (1995: 95) Lenin'den aktardıkları gibi self-determinasyon hakkı, *karşı-devrimci* idi. Peki, Ekim Devrimi'nin gerek öncesinde gerekse de sonrasında yukarıda örnekleri verilen bildirgelerde neden self-determinasyon vurgusu yapılmış ya da bu hakkın, millî azınlıklara, neden ivedilikle verileceği ifade edilmişti?

Çünkü Lenin, konuya pragmatik bir açıdan yaklaşmıştır. Öncelikli amacı, Çarlığın yıkılması için millî azınlıkların fiili de olsa desteğini⁴ almaktır. İkincisi, millî azınlıkların, Şubat Devrimi'nden sonra kurulan geçici hükümetin aleyhinde konumlanmasıdır. Ona göre, millî burjuvaziye karşı sınıf savaşını yürüten işçi sınıfı, farklı milletlerden olsalar da birleşmelidir (Armaoğlu, 1962: 227-229). Self-determinasyon hakkı, 10 Temmuz 1918 tarihinde ilan edilen anayasada yer almıştır (Yaman, 2017: 35-36; Anweiler, 1990: 302). Anayasa'da farklı etnik yapıdaki millî azınlıkların bir araya gelebileceği *Özerk Bölgesel Birlikler* kurulması gerektiği de ifade edilmiştir. Ardından bu birlikler, federal bir yönetim sistemi temelinde yeni oluşuma katılabilmektedir. Sonucunda, *Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası* oluşmuştur. Yönetimin federe bir nitelik kazanmasında, Milliyetler Komiseri Stalin'in payı büyüktür (Armaoğlu, 1962: 243-245; Yaman, 2017: 36).

Stalin, 15 Kasım 1918'deki bir kararnameyle mahallî milliyetler bölümlerini ve onların icraatlarını denetleyebilecektir. Self-determinasyon konusu, Bolşeviklerin 1919'da gerçekleşen VIII. Kongresinde iki şarta bağlanmıştır. Bunlardan ilki, millî azınlıklar için federal birliğin kurulmasıdır. İkincisi, millî azınlıkların konuyla ilgili taleplerini yine Bolşevik liderlerin onaylamasıdır. Bolşevikler tarafından mesele, bu hakkı talep edenlerin millî burjuvaziye ya da emperyalistlere hizmet ettikleri şeklinde değerlendirilmiştir (Armaoğlu, 1962: 245-246; Stalin, 1994: 164). Örneğin Stalin (1994: 96),

⁴ Çarlığın yıkılmasını destekleyen mahallî liderler çoğunluktadır. Müslüman-Türk unsurlar, birincisi Bolşeviklerin samimiyetine güvenmiştir. İkincisi çarlığın yıkılması, millî azınlıklarda bağımsızlık algısı yaratmıştır. Nitekim Sovyetler yönetimlerini pekiştirene kadar, bölge halkları da dahil olmak üzere sonu hayal kırıklığıyla bitecek bu inancı taşımıştır (Yalçınkaya, 2006: 322-323).

Avusturya sosyal demokratlarını, self-determinasyona; millî azınlıklara verilecek haklarla ilgili daha geniş bir anlam yüklemekle, aslında onları meselenin burjuva yorumunu⁵ yapmakla suçlamış ve Rusya'yı, merkez ve çevre olarak ikiye ayırmıştır.

Stalin, çevrenin merkeze olan bağımlılığından -askerî, iktisadî, kültürel- söz ederek, millî azınlıklar bağımsız olsalar bile, onların bunu tek başlarına sürdüremeyeceğini ifade etmiştir. Tabii merkez Sovyet hükümeti de, çevre bölgelerden gelecek olan ham madde, yakıt, gıda gibi temel ihtiyaç maddelerine gereksinim duymuştur. Burada asimetrik bir bağımlılık vardır ama Stalin'e (1994: 138) göre, gerçek anlamda *ulusal eşitlik*, merkezin çevreye yardımı ile mümkün olacaktır. Yani, kırsal kesimin bağımsızlığı, *çevre bölgelerin emekçi ellerinde yoğunlaşması* üzerinden anlam kazanabilecektir. Stalin nezdinde Bolşeviklerin *ulusal politikası* bu şekildedir. Aslında Stalin (1994: 98-99), 10 Ekim 1920 tarihinde Pravda'da yayımlanan bir yazısında merkez ve çevre arasındaki bağlantının sağlanmasındaki başarıyı, *Sovyetik Özerklik* politikasına dayandırmış ama henüz bu tarihte yönetsel bölünmenin tam olarak gerçekleşmediğini de vurgulamıştır. Onun belirttiği bu hususlar, Sovyetler Birliği yıkılma kadar sürdürülecek olan milliyetler politikasının da özüdür.

Bolşeviklerin SSCB'yi kurmaları, 30 Aralık 1922 tarihindeki *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği I. Kongresi*'nde olmuştur. Böylece Rusya Federatif SSC, Ukrayna SSC, Belarusya SSC ve Trans Kafkas SSCF bir araya gelmiştir (Saydan, (t.y.): 3). 30 Aralık 1922'de oluşturulan kuruluş anayasası, 31 Aralık 1924 tarihine kadar yapılan bir takım eklemeler ve düzeltmelerle ilan edilmiştir. Türkmenistan, Özbekistan ve henüz Özbek SSC'ye bağlı olsa da Tacikistan bölgeleri, özerk bir konuma kavuşmuş ve Sovyetler Birliği'nin yukarıda ifade edilen dört cumhuriyetine eklenmiştir. Anayasa bir yandan, federal devletin merkezileşmesini sağlarken (Gürkan, 1964:

⁵ Erel Tellal'ın (2002: 109-110), E. H. Carr üzerinden belirttiği gibi, self-determinasyon hususunda *burjuva* ve *Bolşevik* yorumlar birbirinden farklıdır. Burjuvazi; millî azınlıklara siyasal bağımsızlıklarını vermeyi ister ama ekonomik eşitsizliğin de sürmesine ses çıkarmaz. Bolşevikler ise onların siyasal bağımsızlıklarını tanırken, ekonomik eşitliği hedefler. Dolayısıyla eşitsizliğin olmadığı bir durumda zaten *ayrılık hakkı* anlamını yitirmiş olacaktır.

180-181; Martin, 2001: 31) diğer yandan Bolşeviklere *böl ve yönet* politikasını uygulama fırsatı sunmuştur. Ayrıca Sovyetlerin bu tutumu, onların Belarusya ya da Ukrayna Cumhuriyetlerine olan yaklaşımlarından farklı değildir (Winrow, 1992: 106; Hirsch, 2005: 160-162). Öte yandan cumhuriyetler, dilediklerinde Sovyetler Birliği'nden ayrılma hakkına *yine* sahiptir (Armaoğlu, 1962: 250).

Sözde bu hakkın millî azınlıklara verilmesi; Sovyet yöneticiler için artık *iktisadî, dış siyasal ve askerî* alanlardaki sorunların pragmatik şekilde çözülmesinden başka bir amaç taşımayacaktır (Stalin, 1994: 177-179). Müslüman-Türk unsurlar, Sovyetler çözülene kadar self determinasyon hakkına ulaşamamıştır, ama onu 1990'lara kadar talep etmeyi de sürdürmüştür (Andican, 2009: 514). Self-determinasyon kavramı üzerindeki yoğunlaşma, 1920'den sonra azalmış ve yerini, biraz daha çok kullanımıyla *milliyetler politikası* adlandırması almıştır (Armaoğlu, 1962: 247). Olivier Roy (2000: 101), Sovyet Milliyetler Politikasını şu nedenlere dayandırmıştır:

1- 19. yüzyıl antropolojisi ve Marksist anlayışın mirası olan, sonradan Sovyet etnografya ekolü olarak adlandırabileceğimiz yaklaşım tarafından sistemleştirilen bir *halk* kavramlaştırmasından hareketle Stalin tarafından geliştirilen bir kuramsal bütün; 2- Toprağa bağlı kılmaya ve dilin statüsüne dayanan idarî ve siyasal bir sınıflandırma; 3- İlk iki ilkeyle ilgisi olmayan, ama onların terminolojisi içinde biçimlenen siyasal ve stratejik bir mantıktan hareketle, insan topluluklarının ve toprakların gerçekten de bölünüp birbirinden ayrılması.

Roy'un (2000: 102) belirttiği üzere Sovyet etnografyasının temeli aslında Stalin'in 1913'te yayımlanan *Marksizm ve Ulusal Sorun* adlı yapıtında, ortak bir *narod* -halk- tanımı yapılmasıyla bağlantılıdır. Buna göre Stalin (1994: 15), bir halkı ya da ulus, *tarihsel olarak oluşmuş, kararlı bir dil, toprak, iktisadî yaşam ve kendini kültür ortaklığında dile getiren ruhsal biçimlenme birliği* şeklinde tanımlamış, bu unsurlardan bir tanesinin bile eksik olması durumunda, ulusal birlikteliğin sağlanamayacağından bahsetmiştir. Stalin'in zihnindeki ulus; Benedict Anderson'un (2017: 20) ifade ettiği gibi, *hayal edilmiş bir siyasal topluluk*'tur ve tasarlanmaya açıktır. Burada tahayyül edilen topluluk, milletlerin en başından beri var olduğunun düşünüldüğü, *ilkçi* ya da *köktenci* yaklaşımdan uzak bir anlayış da değildir ve aslında daha çok bir varsayımdır. Sovyet anlayışı açısından

üzerinde durulması gereken konu, belli bir coğrafya üzerindeki topluluğun değişen, dönüşen niteliği ve kaynaşmaya -tabii ki eritmeye- açık bir şekilde bulunması gerektiğidir ki, Sovyet yöneticilerin zihnindeki bireye/topluluğa istenilen rol biçilebilsin (Arslan, 2018: 395-396; Roy, 2000: 102).

Sovyetler Birliği'nin ana hedefi de bu niteliklerden hareketle bir *Sovyet insanı* yaratmaktır. Burada tahayyül edilen kişi, Rus olmasa da dilini konuşabilmeli⁶, zamanla onun kültürüne aşina olup, onun gibi düşünebilmelidir (Devlet, 1987: 119). Çünkü Pantürkist hareket, böyle yok edilebilecektir. Mehmet Saray'ın (2014: 289) Kruşçev üzerinden aktardığı; *...Komünistler millî ayrılıkları muhafaza etmeyecek ve ebedileştirmeyeceklerdir. Hatta, millî kalıntıların en ufak belirtisinin bile kökü tam bir Bolşevik uzlaşmazlığı ile kurutulacaktır* şeklindeki sözler, yine Stalin döneminde aynı ölçüde sürdürülen Sovyet politikalarının bir göstergesidir. Bir *Sovyet halkı* oluşturma politikası kavramsal olarak da, Kruşçev tarafından SBKP'nin Ekim 1961'deki XXII. kurultayında; Brejnev tarafından da 1971'deki XXIV. kurultayında kullanılmıştır. Söz konusu politikanın başarısı ise, diğer millî azınlıklar gibi Müslüman-Türk unsurların Ruslaştırılmasına bağlıdır. Bu nedenle milliyetler politikasının temel amacı, ilk olarak kültür, edebiyat ve dil alanlarındaki dönüşümün sağlanmasıdır (Devlet, 1984: 38-41). Fakat bundan önce, Sovyetler tarafından belli bir coğrafyada hep var olduğu/yaşadığı düşünülen etnik unsurlardan bahsetmek gerekecektir.

2. SSCB'NİN MÜSLÜMAN-TÜRK UNSURLARLA İLGİLİ POLİTİKALARI

2.1. Sınırlar ve Etnik Karışıklık Yaratma Politikası

Rus olmayanların yaşadığı 65 milyonluk coğrafya, Bolşevikler için öncelikle iki açıdan önemlidir. Bunlardan bir tanesi

⁶ Aşağıda daha detaylı vurgulanacağı üzere Sovyet dil politikaları, onun kurulmasından itibaren aynı düzlemde sürdürülmemiştir. Örneğin Lenin döneminde ve 1920'lerde, eğitimde yerel dillerin kullanımı ön plandadır. Stalin dönemiyle birlikte, özellikle 1930'lardan sonra bu anlayış değişmeye başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise Rusçanın, eğitimde tamamen temel dil yapılması üzerinde durulmuştur (Uzman, 2017: 45-53).

Müslüman-Türk unsurların yaşadığı millî azınlıkları da içine alan coğrafi bölgenin Sovyet ekonomisine yapacağı katkıdır. Diğer, bölgenin Sovyetlerin askeri ihtiyaçlarına stratejik açıdan yarar sağlayacağıının hesaplanmasıdır (Stalin, 1994: 175). Sınırların belirlenmesinde, Müslüman-etnik unsurların nüfus sayıları da etkili olmuştur.

Demografik açıdan bakıldığında bölgede; Özbekler, Kazaklar, Kırgızlar, Tacikler, Türkmenler ve Karakalpaklar yaşamıştır. Bunlardan Türkmenler yüzde 15'lik dilimleri ile en az; daha çok Taciklerin, Özbeklerin ve Karakalpakların oluşturduğu Özbek bölgesi ise yüzde 79'luk oranı ile en çok nüfusu barındırmıştır (Sabol, 1995: 224-225). Dolayısıyla bölgedeki etnik yapı oldukça çeşitlidir. Roy (2000:100), bu karmaşıklığı ve ilan edilen cumhuriyetleri şu şekilde belirtecektir:

... bir yanda Türkmenistan ve Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri (ki Özbekistan SSC, Gorno-Bedeşan özerk bölgesinin de bağlı olduğu Tacikistan Özerk Cumhuriyetini de içermekteydi); diğer yanda her ikisi de Rusya'ya bağlı olan Kırgızistan (aslında Kazakistan) ve Kara-Kırgızistan (aslında, bugünkü Kırgızistan) Özerk Cumhuriyetleri; son olarak da doğrudan Rusya'ya bağlı Karakalpakistan özerk bölgesi çıkıverdi ortaya.

Bölgedeki Müslüman-Türkler, Sovyet yönetimi altında olsalar da, bir *Türkistan Birliği* veya *Turan Birliği* oluşturma mücadelesi de vermişlerdir. Fakat Mart 1924'te, Taşkent'te yapılan kongrede, Sovyetlerin de etkisiyle Türk boylarının aralarındaki anlaşmazlıklar artmıştır. Öyle ki, Kazak, Özbek, Türkmen⁷, Kırgız, Karakalpak ve Tacik komünist partileri, Sovyet komünist partisine müracaat ederek -12 Haziran 1924- ayrılık yolunu benimsediklerini onlara iletmış, ayrı cumhuriyetler olmalarının onayını da -Eylül 1924- onlardan almışlardır (Saray, 2014: 179-182). 1924'ten önce Müslüman-Türk unsurlar dil ve akrabalık bağıyla birbirlerine bağılyken, 1924 sonrasında farklı milliyetler haline getirilmiştir (Hirsch, 2005: 113). Immanuel Wallerstein'in (2000:47), belirttiği üzere Müslüman-Türk unsurlar için, aslında *özerklikten daha geri bir politik yapı* uygun

⁷ Türkmenistan'ın 27 Ekim 1924'te çizilen sınırları, yüzde 95 oranında, günümüzdeki sınırlarına yakındır ve Türkmenlerin çoğu da bu sınırlar içinde kalmıştır. Sınırlar konusunda olumsuz icraatlara vurgu yaparken istisnaların olduğunu da belirtmek gerekir (Saray, 2014: 444).

görülmüştür. Her ne kadar söz konusu *bölünme* 1924'te belirlenmiş olsa da sınırlarla ilgili asıl şekillenme, bir diğer Sovyet anayasasının yapıldığı 1936 yılına kadar gerçekleşecektir. Roy (2000:100), bu süreci şöyle ifade etmiştir:

1929'da Tacikistan Özbekistan'dan ayrılarak tam bir Sovyet cumhuriyeti oldu; iktisadi açıdan daha güçlü hâle gelebilmesi için o zamana kadar Özbekistan'ın basit bir *oblast*'ı (bölge) olan Leninabad Vilayeti de ona bağlandı. Buna karşılık gerçek bir Tacik kenti olan Semerkand Özbekistan'da kaldı. Aynı dönemde (1930), ortak Özbek-Tacik mirasını yıkmak için Özbekistan'ın başkenti Semerkand'dan Taşkent'e taşındı, çünkü Taşkent her zaman için bir Türk kenti olmuştu... Aynı yıl içinde (1929), statüleriyle oynanmaksızın Kırgızistan'ın adı Kazakistan, Kara-Kırgızistan'ın adı ise Kırgızistan olarak değiştirildi. 1932'de Karakalpakistan, hâlâ Rusya içinde olmasına karşın özerk cumhuriyet yapıldı: 1936'da bu cumhuriyet Özbekistan'a aktarıldı... Artık bütün Müslüman cumhuriyetler nihai statülerine sahip olmuşlardı. 1936'da Müslüman cumhuriyetlerinin toprak çerçevesi kesin olarak belirlenmişti. 1991'de işte bu çerçeve dahilinde bağımsızlıklarına kavuşacaklardı.

Roy (2000:99), anlatmanın hatta anlamının da oldukça güç olduğu⁸ bu Sovyet uygulamalarının dünyada eşi benzeri olmadığından bahsetmiştir. Bert Fragner (2010: 37) ise, Özbek ve Tacik devletlerinin birbirlerinde ayrı ulus devletler yapılmasını, bu konuda alınan *en akıldışı kararlardan biri* olarak değerlendirmiştir. Bu yönde bir etnik şekillendirme, altın çağını Stalin'le yaşayacaktır. Lenin, Sovyet komünizmini Karl Marx'ın çizgisi dışında düşünmemişken Stalin, benimsediği bu ideolojiye eklemeler yapmıştır. Stalin daha kuşkuucu bir liderdir, bu yüzden tasfiyelere büyük önem vermiştir. Rus milliyetçiliğini parlatarak ondan yararlanma yoluna gitmiş ve Panslavizm'i⁹ de benimsemiştir (Gürkan, 1964: 172-174). Bu, Sovyet

⁸ Özbek adlandırması, Timur'dan sonraki dönemde Türkistan'da yaşayanları kapsamıştır. Bunun nedeni, bölgeyi son ele geçirenlerin Altınordu Hakanı Özbek Han ve onun soyundan gelen kabileler olmasıdır. Fakat Kırgızlar, Kazaklar ve Türkmenler, göçebe olmaları nedeniyle bu kapsamın dışında kalmıştır. Tersine, Özbekler daha çok yerleşiktir ve İslam'ı güçlü yaşayan, tarım ve ticaretle uğraşan kesimlerdir. Bunların Farsça konuşanlarına ise Tacik denilmiştir. Kazaklar ve Kırgızların ortak noktasıysa, ikisinin de Kıpçak olmasıdır (Hasgüler ve Uludağ, 2009: 47-48).

⁹ Milliyetçiliği ilk olarak emperyalist bir tutum olarak gören Sovyetler, Panslavizm'i, 1935 yılından sonra desteklemeye başlamış ve böylece Çarlık siyasetlerinin yeni bir türü uygulamaya konulmuştur (Kurat, 1953: 275).

rejimini hem iç hem de dış politikada kuvvetlendirmiş ama Orta Asya'da yaşayan Müslüman-Türk unsurların çoğu, bu durumdan olumsuz etkilenmiştir.

Bölgede sınırlar yapay bir şekilde oluşturulurken, içeriğe hiç bakılmamış, yani etnik unsurlar birbirine karıştırılmıştır. Bu, Müslüman-Türk unsurların yaşadıkları coğrafya açısından düşünülürse, X cumhuriyeti ya da X muhtar bölgesinde yaşayan çoğunluk; Y cumhuriyeti ya da Y muhtar bölgesinin sınırları içinde bırakılmıştır. Roy (2000: 109) bunu şu şekilde ifade etmiştir:

... Bir Tacik kenti olan Semerkand ve kuşkusuz çok sayıda Özbek'in yaşadığı, ama çoğunlukla Türkmenlerin bulunduğu bir emirliğin eski başkenti olan Hive onlara verilmiş ama halkı Özbek olan Oş kenti Kırgızistan'a bırakılmıştı... Orta Asya'nın çeşitli ülkeleri arasındaki sınırların coğrafi, iktisadi ya da etnik bir mantığı yoktur. Sirderya vadisi Kırgızistan'da, nüfusunun çoğunluğu Özbeklerden oluşan bir bölgeden (Oş) başlar; Özbekistan'a, Fergana'ya girer; sonra Tacikistan'a geçer (Hocent); sonra gene Özbekistan'dan geçip Kazakistan'da son bulur. Bu durumda, Özbekistan'ın başkenti Taşkent'i Özbek vilayeti Fergana'ya bağlayan en kısa yol Tacikistan'dan (Hocent) geçmek zorundadır... Yazın, Duşanbe'den Taşkent'e Uratepe yoluyla gidersiniz, iki ülke arasındaki sınırı iki defa geçersiniz.

Bir başka örneğe göre Özbekler; *Kırgızistan'da Oş, Türkmenistan'da Taşauz ve Çarcu, Kazakistan'da Çimkent ve Cambul, Tacikistan'da Hisar ve Hocent* şehirlerinde çoğunluktadır. Sovyetler, bu türden detayları dikkate almamıştır (Roy, 2000: 111). Oysa 5 Aralık 1936'da kabul edilen Stalin anayasasının ikinci bölümünün 18. maddesine göre, Sovyet cumhuriyetlerinin sınırları, ilgili etnik grubun onayı alınmadan değiştirilemezdi (Yaman, 2017: 86). Fakat bu yasa, fiili durumu yansıtmamıştır. O dönem için Sovyetler, bölgedeki karşılıklı etnik çeşitlendirmeye, Türkistan bölgesini daha kolay denetim altında tutabilecektir. Ayrıca bu durum bölgede oluşturulan sınırlar doğrultusunda ekonomik, toplumsal ve benzeri alanlarda birçok soruna yola açmıştır.

SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını kazanan Tacikistan, Özbekistan, Kırgızistan gibi ülkeleri, ekonomik ve kültürel açıdan önemli bir bölge olması nedeniyle ilgilendiren Fergana Vadisi'nin, başta su kaynakları olmak üzere yer altı ve yer üstü

zenginliklerinin paylaşılma sorunu, bölge ülkeleri açısından günümüzde bile bir etnik çatışma nedeni olabilmektedir. Fergana Vadisi'ndeki sınırların karmaşıklığından dolayı (Hirsch, 2005: 168-173; Martin, 2001: 31-33) verilebilecek bir başka örnek¹⁰, tabii Afganistan ve Pakistan sınırlarının bölgeye yakın olmasından dolayı, dinci radikalizmin Türkistan'daki cumhuriyetler açısından tehdit unsuru olmasıdır (Birdişli, 2017: 130-133). Bunun haricinde Amanda Farrant'ın (2006: 71) da belirttiği üzere bölgede lojistik problemler de yaşanmaktadır. Örneğin bölgedeki boru hatlarının ya da ticaretin sürdürülmesi için oluşturulması gereken rota, sınırların iç içe geçmiş haliyle bir karşılıklı bağımlılık yaratmış ve bu da çözülmesi gereken birçok sorunu gündeme getirmiştir. Ardından Bolşevik yöneticilerin dikkat ettiği bir diğer husus, oluşturulan bu sınırları yönetecek bürokratik kadroların niteliğidir.

2.2. Müslüman-Komünist Bürokratik Kadroların Oluşturulması

Bu kısımda, Sovyet yöneticilerin, Müslüman-Türk unsurların yaşadığı coğrafyalardaki idarî mekanizmayı nasıl ve hangi temel düşünce doğrultusunda oluşturduklarını, belki çok derinlikli değil ama genel bir yaklaşım getirerek, örneklerle ortaya koymak amaçlanmıştır. Kendi geleceğini belirleme hakkının, gerçekte SSCB dağılana kadar Sovyet yöneticiler tarafından Müslüman-Türk unsurlara verilmeyeceği düşünülürse, Sovyet cumhuriyetlerini merkeziyetçi bir anlayıştan kopmadan yönetmek gerekmiştir. Çünkü SSCB'nin hem nitelik hem de nicelik olarak buradaki insan gücüne, bu coğrafyayı her şeyiyle kontrol etmeye ihtiyacı olacaktır.

Bürokratik mekanizmanın en tepesinde Sovyetler Birliği Komünist Partisi vardır ve hükümet, parti politikalarını uygulamakla yükümlüdür. Sovyetleri oluşturan tüm komünist partiler, özellikleri itibarıyla birbirlerine benzeseler de, teşkilatlanma açısından Sovyet Komünist Partisi'nden farklıdır (Saray, 2014: 183-184).

¹⁰ 1980'lerin sonlarında Fergana'da, ilk olarak Özbeklerle, Stalin politikalarıyla 1945'te bölgeye sürülmüş Ahıska Türkleri arasında; bölgedeki diğer anlaşmazlık da Özbeklerle Kırgızlar arasında yaşanmış ve çatışmalar sonucunda yüzlerce kişi hayatını kaybetmiştir (Hasgüler ve Uludağ, 2009: 49).

Türkistan'da denetimin sağlanması açısından, fazla hassas olan parti merkezinden bu bölgelere yetkililer gönderilmiştir (Caroe, (t.y.): 235). Bolşeviklerin Ekim Devrimi'nden sonra Türkistan bölgesinin akıbeti için beraber hareket ettikleri ilk kişiler/gruplar; onların yerel uzantıları, Cedit Hareketi mensupları ya da kentli, eğitilmiş aydınlarıdır. Fakat bu kesimler; içlerinde çoğunlukla milliyetçiliğe, dinî hususların önemine vurgu yapan ya da mensubu oldukları etnik gruplar lehine hareket eden Müslüman-Türklerdir. Örneğin Kazak Alaş Orda Partisi'nin ve Kırım Tatarlarının; Rus göçmenlerin Kazak Türklerinden aldıkları toprakları geri vermesi yönündeki talepleri, onların tasfiye edilmeleri ve yok edilmelerine sebep olmuştur (Roy, 2000: 148-149).

Benzer şekilde Özbekistan'daki yerel yöneticilerden Ceditçi Feyzullah Hocayev ve Akmal İkrarov, Özbek millî çıkarlarını gözettileri için, 1936-1938 yılları arasında yargılanıp, sürgün edilmişlerdir. Daha sonra Stalin'in isteğiyle onların yerine geçen Yusupov gibi yerel liderler, mensubu oldukları etnik grubun çıkarları aleyhine davranma eğilimi göstermiş, Sovyet etkisinin Özbekistan SSC'de artmasına yardımcı olmuştur (Saray, 2014: 369-370). Kırgızistan Komünist Partisi'nin başındaki isim Abdülkerim Sıddıkoğlu ise komünist parti yönetimine, Sovyet eğitimi almamış isimleri getirdiği için sürgüne gönderilmiştir (Saray, 2014: 287). Bürokratik mekanizmalardaki dönüşüm de bu hususlara göre sağlanmış, yerel siyasi seçkinlerin görev süreleri, onların Sovyet hükümeti ile uyumlarına göre belirlenmiştir. Dolayısıyla politik açıdan merkez Sovyet hükümetinin çizdiği sınırlardan çıkmak, yerel komünist parti liderleri için zor olmuştur.

Kruşçev'in kadro politikası ise, 1950'den 1961 yılına kadar Müslümanların aleyhine bir gelişme göstermiştir. Onun döneminde Özbekistan Komünist Partisi'ne çok sayıda Rus idareci getirilmiştir. Daha genel olarak Kazakistan haricinde Sovyetler Birliği, 1961 yılında, bölgeyi Rus *aparatchik*'lerle¹¹ doldurmuştur (Rywkin, 1987: 27). Yöneticilerin değiştirilme dönemleri daha çok Stalin'den sonraki

¹¹ Aparatchik, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin söz konusu dönemde bölgeye gönderdiği bürokratik mekanizmada yer alan ya da siyasi sorumluluk sahibi bir görevlidir.

SSCB lideri Kruşçev'in başkanlık dönemine; deneyimli birer yönetici olmaları ise Brejnev dönemine denk gelmiştir. Roy'un (2000: 150-151) belirttiği üzere; *Kazak Kunayev 1956'dan 1986'ya, Özbek Raşidov 1959'dan 1983'e, Türkmen Gapurov 1969'dan 1986'ya, Tacik Resulov 1961'den 1982'ye, Kırgız Usulbayev 1961'den 1985'e kadar* yöneticilik yapmıştır. Bu yönetim süreleri, Ekim Devrimi'nden itibaren Müslüman-Türk unsurların yaşadığı coğrafyadaki liderler düşünlüğünde gerçekten uzun zaman aralıklarıdır. Diğer yandan Türkistan'daki ulusal cumhuriyetler 1991 yılında bağımsız olduklarında, bu coğrafyalardaki komünist parti yöneticilerinin, bu isimlerin etrafında bulunan kişilerden olması da tesadüf değildir. Mesela günümüzde Orta Asya'nın bağımsız ülkelerinden biri olan Kazakistan'ın uzun yıllar devlet başkanlığını yapmış olan Nursultan Nazarbayev; Dinmuhammed Kunayev döneminde parti içinde yükselmiş böyle biridir. Nazarbayev'in yıldızı, başarılı bir yöneticilik serüveni sonrasında, Kunayev'in görevden alınması ve yerine bir Rus olan Gennady Kolbin'in, Kazakistan Komünist Partisi'nin başına getirilmesine -1986'daki Kazakistan olayları da bu yüzden çıkmıştır- paralel olarak parlayacaktır. Nazarbayev'in parti liderliğine getirilmesi ise 1989 yılında gerçekleşmiştir (Saray, 2014: 209). Öte yandan bölgede, milliyetler politikasının ve Ruslaştırmanın başarılabilmesi için Sovyetlerin diğer olmazsa olmazı; dil, kültür ve benzeri alanlarda sürdürülmeye çalışılan politikalar.

2.3. SSCB'nin Kültür-Dil Politikaları

Dil; bir kişinin kendini ifade etmesi, bir diğer kişiyle/etnik unsurla bağlantı kurması açısından sahip olduğu en önemli araçtır. Ronald Wixmen'in (2000: 192) belirttiği üzere, *etnisitenin özü*'dür. Bu bağlamda milliyetin varlığı, dilin hukuksal olarak tanınmasıyla paraleldir. Bolşevik liderler de dilin bu öneminin farkındadır. Stalin (1994: 102), henüz 1920 yılındaki bir yazısında; Ukraynalı, Kırgız, Özbek, Başkurt ve benzeri etnik unsurların dillerinin bir *gerçeklik* olduğunu ve ana dilde eğitimden başlayarak bürokratik mekanizmalara kadar dilin kullanılması gerektiğini ifade etmiştir. Stalin'in bu düşünceleri, Sovyet yönetim sistemi oturana kadar geçerliliğini korusa da, milliyetler politikası doğrultusunda Sovyet hükümetinin müdahale ettiği ilk husus, millî azınlıkların dili olmuştur.

1920'lerin sonlarına kadar Arap alfabesi kullanan Türk boyları, önce Latin, 1940'ların başında da Kiril alfabesi kullanmaya zorlanmıştır. İşin ilginç tarafı, Sovyet yöneticilerin, farklı Türk boyları için farklı alfabelerin kullanılmasını uygun görmesidir. Böylece Türk boylarının, kendi aralarında iletişim kurma becerileri azalacaktır. Mesela İdil-Ural bölgesindeki Tatar ve Başkurt boyları, kullandıkları alfabenin farklılaştırılması açısından böyle bir akamete uğramıştır (Martin, 2001: 182-194; Devlet, 1982: 88; Sagadeev, 1993: 170; Devlet, 1984: 38; Rywkin, 1987: 25-26; Pipes, 1955: 148). Benzer bir örnek, 1928'deki alfabe değişikliğiyle birlikte yeni Özbekçe inşa edilirken izlenen politikadır. Roy'un (2000: 119) bu doğrultuda belirttiği gibi, Sovyetler tarafından Çağatayca'dan gelen, Türkiye'de de konuşulan Oğuz Türkçesi'ne en uzak lehçenin seçilmiş olması anlamlıdır. Bolşeviklerin kültürel olarak önem verdikleri bir diğer husus, öğrencilerin Sovyet zihniyetine uygun birer vatandaş olarak yetiştirilmesidir.

Anadilde eğitimin birçok Müslüman-Türk bölgesinde verilmemesi ya da yetersiz verilmesi, onlar açısından önemli bir sorundur. Aslında Müslüman-Türk unsurlar, sosyal hayatta farklı diller kullanmışlardır. Ama Wixmen'in (2000: 193-194) de belirttiği üzere *iki dillilik durumu* sona erdiğinde baskın grubun dili, yani Rusça, daha az kullanılan dilin yerini alacak ve *dil asimilasyonu* gerçekleşecektir. Rusça'nın eğitim hayatının hemen hemen her alanına yayılmasıyla, Rusçası iyi nesiller yetiştirmek amaçlanmıştır. Mesela 1977-1978 yılından itibaren Rusça eğitim Tataristan'da zorunlu tutulmuştur. Aynı şekilde Başkurdistan'da da Rus dili ve edebiyatı dersi, yerel dile ayrılan ders saatlerinden fazlaydı (Devlet, 1982: 89-90). Bu doğrultuda, geçmişte İsmail Gaspıralı'nın açtığı modern eğitim kurumları kapatılmış, yerlerine, Türkçe ve İslamî terimlerin kullanımının yasaklandığı *Sovyet halk mektepleri* kurulmuştur. Bu terimlerin çıkmasıyla Özbek Türkçesi bilim dili olarak zayıf kalmış ve üstüne de Rusça, eğitim dili olarak kabul edilmiştir. Bu türden uygulamalar, yukarıda ifade edilen dilde asimilasyonun örnekleridir (Saray, 2014: 361). Buna ek olarak, Rus dilinin öğrenilmesinin önemi üzerinde durulan; örneğin 1975'te Taşkent'te, 1983'te Semerkant'ta ve yine 1983'te Frunze'da -günümüzde Bişkek- konferanslar

düzenlenmiştir. Aynı şekilde bunun propagandası ise, çeşitli basın-yayın araçları vasıtasıyla -mesela Moskova Radyosu'nda- sürekli yapılmıştır (Devlet, 1984: 41-47).

Sovyetlerin bu dönemdeki kültür politikaları da Rus milliyetçiliğinin gelişimiyle paralellik arz eder. Burada, politbüro üyesi Andrey Aleksandroviç Jdanov tarafından 1934-1938 yılları arasında ortaya koyulan, ama en çok 1946 -1950 arasında uygulama alanı bulan, Erel Tella'ın (2008: 499) da belirttiği gibi kültür, sanat ve bilimle ilgili faaliyetleri kontrol altına almaya yönelik, *Jdanovculuk* adlı politikadan bahsetmek gerekir. Bu süreçte birçok Rus sanatçı ve bilim insanı, sıkı Sovyet denetimi altında hayatını kaybetmiştir. Bir amaç da, başta Batı Avrupa'nın gelişmiş ülkelerinden olmak üzere Sovyet kültürüne yönelik dış etkileri kırmaktır. Bu nedenle Sovyet hükümeti tarafından ilginç, sıra dışı ve saçma kararlar alınmıştır. Örneğin Mendel teorisi, kuantum ve görelilik kuramları gibi evrensel anlamda önem arz eden bilimsel çalışmalar kabul görmemiştir. Freud ve Einstein gibi bilim insanları, içe kapalı Sovyet rejiminin, dışa açık/evrensel nitelikleri nedeniyle eleştirdiği kişilerdir. Bu düşünce geçerli olduğu sürece SSCB; kültür, sanat ve bilim alanında ilerleme göstermekten uzak kalmıştır. Bu dönemde muhtemelen, daha çok silahlanma ve Soğuk Savaş şartlarına uygunluk bağlamındaki bilimsel çalışmalara hız verilmiştir.

Sovyetler, Türk tarihi ve Kırgızlar için de önemli olan *Manas* destanının Kırgız edebiyatçıları ya da şairleri tarafından anımsatılmasına da karşıdır. Bunu yapan Kırgız aydınlarının sonu, sürgün ve toplama kampı koşullarında ölmek olmuştur (Saray, 2014: 289). Kazan Türkleri tarafından çıkarılan basın-yayın araçlarının Bolşevik Devrimi'nden itibaren yayımlanma oranının, Sovyetlerin çözüldüğü 1991 yılına yaklaştıkça azalması, buna verilebilecek bir başka örnektir (Devlet, 1982: 91-92). Aynı şekilde Ali Şir Nevai ya da Uluğ Bey gibi bilim insanı ya da edebiyatçı tarihi figürlerden Özbek SSC'de bahsetmek yasaktır. Sovyetlerin hazırdaki iddiası ise birçok şeyde olduğu gibi söz konusu yasaklara uymayanların burjuva

milliyetçi ya da eğitimsiz,¹² gerici olmakla suçlanmasıdır (Saray, 2014: 363). Sonuç olarak dil ve kültürle ilgili düşünceler Ruslaştırmanın, dolayısıyla milliyetler politikasının özünde yer almıştır. Buna ek olarak kültüre içkin bir diğer önemli konu, Türkistan'da yaşayan etnik grupların dinle olan bağlantılarını kırmaktır.

2.4. SSCB'nin Din Politikaları

Sovyetlerin İslam'a karşı olumsuz bakış açısının temelleri, Marksist ideolojinin dini konumlandığı yerle alakalıdır. Bu düşünceye göre din, Fazlur Rahman'ın (1983: 150-151), Karl Marx'tan alıntılacağı gibi *halkın afyonu*'dur. Rahman, Lenin'in, tanrının varlığı konusunda söylediği, *düşünülmeyen bir rezillik* şeklindeki sözlerini de hatırlatır. Lenin'e göre dinî kurumlar, proletaryayı rasyonel düşünmekten uzak tutup, onları sömürmenin bir aracıdır. Sovyetlerin İslam'ı inceleyen aydınları da, dinin sosyalizmle tamamen uyumsuz, *bilim dışı* olduğunu iddia ederek, onun varlığı sonucundaki geriliğin, sosyalizmin gelişmesine engel teşkil edeceğini söylemişlerdir. Müslüman-Türk halkın dine olan bağlılığı da Bolşevik yöneticiler tarafından biliniyordu. Bu yüzdendir ki Bolşevikler, iç savaşın devam ettiği¹³ 1917-1920 yılları arasında, İslam karşıtı düşünceler içinde olmalarına rağmen bu konuda net bir duruş göstermemiştir. Stalin, kendi yönetimleri altındaki Müslümanlara, Bolşevikler tarafından şariat ile mücadele edilmeyeceğinin sözde garantisini bile vermiştir (Rahman, 1983: 151-152).

Oysa iç savaş yıllarının bitiminden sonra, Başkurlara verilen muhtariyet yetkileri kısıtlanmış, Müslüman-Komünist Sultan

¹² Terry Martin'e (2001: 56-57) göre, milliyetler politikası ile Doğulu olduğu düşünülen; genellikle Müslüman-Türk unsurların yaşadığı ulusal bölgeler ve Batılı olduğu değerlendirilen; Ukraynalılar, Yahudiler, Gürcüler, Ermeniler ve benzeri etnik unsurların yaşadığı ulusal bölgeler, birbirinden farklı kategorilerdedir. Bu düşünceye göre Özbekler, Kazaklar gibi Müslüman-Türk unsurları, Batılı ulusal cumhuriyetlerin vatandaşlarından ayıran özellikler; onların kültürel geri kalmışlıklarıdır.

¹³ Dinin, Türkistan'da yaşayan Müslüman-Türk unsurlar için ne kadar önemli olduğu, onların kendilerini millî kimlikleri üzerinden değil, ilk olarak dinleri üzerinden tanımlamalarından anlaşılabilir (Wixmen, 2000: 181-183).

Galiyev¹⁴, Uluslar Halk Komiserliği *Narkomnats*'dan muhalefeti nedeniyle uzaklaştırılmıştır. Müslüman muhalefetin; Basmacı ayaklanması, Ceditçilik hareketleri gibi gelişmelerle artmasına paralel olarak, Sovyetlerin Müslümanlar üzerindeki baskıları da 1920-1923 yılları arasında artmıştır (Rywwkin, 1987: 25). Çünkü Bolşevikler, Ekim Devrimi sonrasında göre daha da güçlenmiştir. Stalin yönetimi, S. Enders Wimbush'un (1986: 3) deyişiyle, *Müslümanları benliklerini değiştirmeye zorlamak* politikasını izleyecektir. Bu politikanın amacı, ilk olarak İslamî kuruluşların ortadan kaldırılması, ikinci olarak da dinden boşalan alanı Sovyet ideolojisinin gerektirdiği gibi doldurmaktır. 1923'te *Din aleyhtarı Ajitasyon ve Propagandanın Durumu* adıyla yayımlanan kararla, *Allahsızlar Birliği* adlı bir oluşum ortaya çıkmıştır. Bu kuruluş, Özbek, Tatar ve Müslüman-Türk unsurların yerel dilleriyle, din karşıtı propaganda yapmayı amaçlamıştır (Rahman, 1983: 153). 1924-1927 yılları arasında din adamlarına birtakım yasaklar getirilmiştir. 1980'lerin sonlarına kadar mollalara yapılan baskılar nedeniyle, onların yaşadıkları bölgeler, farklı coğrafyalardaki Müslümanların etkilerinden izole olmuştur. Bu, bir ölçüde Sovyetlerin İslam'la ilgili politikalarını bölgede daha kolay gerçekleştirmesi demektir (Roy, 2000: 200-205).

İslam, 1928'de devlet kontrolüne alınmıştır. Bölgede, geleneksel İslam'ın günlük hayattaki ritüellerden kaynaklanan etkileri yok edilmek istenmiştir (Hayit, 2000: 73; Pipes, 1955: 150-151). 1928'den İkinci Dünya Savaşı'na kadarki süreçte camiler, medreseler kapatılmış, çıkarılan bir yasayla devletin din eğitimi vermesinin önüne geçilmiştir. Böylece din, kamusal alandan çıkarılmıştır. Ayrıca, din karşıtı propaganda yapmanın hukukî temelleri de ortaya koyulmuştur. Ek olarak, Müslüman eğitim kurumlarının parasal kaynakları da kurutulmuştur (Rahman, 1983: 153-155). Bir diğer konu, henüz İkinci Dünya Savaşı sürerken birçok Müslüman din adamının

¹⁴ Stalin (1990: 201-209), Müslüman-komünist Galiyev'i, Marksizm'i bırakıp milliyetçi olmakla suçlarken, onun Basmacı hareketi liderlerinin yanında, önemli Başkurt liderlerden Zeki Velidi Togan'la ilişkisinin bulunmasının affedilemez olduğunu söyleyecektir. Galiyev'in tasfiyesi, aslında Pantürkizm ve Panislamizm'in, SSCB'nin yok etmesi gereken unsurlardan en önde gelen birkaçı olduğunun ifadesidir.

katıldığı konferanslar gerçekleştirilmesidir. 10 Haziran 1942’de Ufa’da elli beş ulema bir araya gelmiştir. Amaç, hem ülke içinde hem de dışında Müslüman desteğini Sovyetler lehine sağlamaktır. Ekim 1943 yılında ise Taşkent’te Orta Asya Müslümanları için, Bakü’de ise Kafkas ötesi Müslümanları için konferanslar düzenlenmiştir (Spuler, 1989: 208-209; Rahman, 1983: 156-157).

Aynı yıl Stalin tarafından dört farklı *Din İşleri Başkanlığı* kurulmuştur. Bunlardan en önemlisi, merkezi Taşkent olan Orta Asya ve Kazakistan Din İşleri Başkanlığı’dır. Böylece İslam’a, resmi bir statü kazandırılmıştır. Fakat Müslüman unsurlara yardım etmek açısından etkisiz olan bu kurumların başındaki din adamlarının, Sovyet hükümetiyle çıkar ilişkileri vardır. Dolayısıyla bu kuruluşlar, en çok da Müslümanların bölgede daha iyi denetlenmesine yardımcıdır (Dursun, 1993: 185-186; Roy, 2000: 205-206; Benningsen, 1982: 181; Hayit, 2000: 73; Braker, 1984: 7) ve 1958-1964 yılları arasında, Kruşçev yönetimi tarafından İslam’a baskıların arttığı dönemde de kapatılmamıştır. Bunun bir nedeni, üçüncü dünya ülkelerini etkilemeye yönelik bir hareket olması, diğeri de İslam ülkelerinde komünizmin yayılmasına propaganda katkısı sunmaktır. Genel olarak amaç, İslam’ın, komünist bir rejimle uyumlu bir şekilde yaşatılabileceği algısını yaratmaktır (Rywkin, 1987: 24; Roy, 2000: 206; Saray, 2014: 197-198). Yine, Kruşçev’in yoğun İslam karşıtı kampanyası paralelinde 1960’ların başlarında Taşkent Üniversitesi Tarih Bölümü tarafından *Ateist Kulübü* kurulmuştur. 1963’ten sonra filmler, gösteriler ve benzeri İslam karşıtı görsel propaganda yöntemleri kullanılmıştır. Buhara’da *Allahsızlık Müzesi* açılmış ve köylerdeki camilerin tamamına yakını kapatılmıştır. 1948-1975 yılları arasında yazılı propaganda araçlarının sayısı ise arttırılmıştır. Rusça kaynaklardan ayrı olarak, birbirinden farklı 21; Müslüman dilinde 923 İslam karşıtı kitap veya risale yayımlanmıştır (Rahman, 1983: 159-160). 1975 yılında *Devletin yasama politikası* adıyla çıkarılan kanun, sadece Müslümanlıkla değil, diğer dinlerle de *ideolojik* mücadelenin kararlı bir şekilde sürdürülmesine yöneliktir (Braker, 1984: 6).

Aslında Müslümanlar açısından söz konusu güçlüklerin aşıldığı zamanlar da olmuştur. Mesela, 1963 yılında lokanta ya da

çayhane olarak işletilen, ama içinde cami olmayan bir kolektif çiftlik neredeyse yoktur. Kırsaldaki mollalar, kolhozlara sığınarak ve sözde farklı mesleklerden olduklarını söyleyerek, kendilerini Sovyet rejimine karşı gizleyebilmiştir. Nitekim küçük bir çocuk okula başlamadan önce mollalardan eğitim alabiliyor, çocuklar sünnet olabiliyor ve benzeri birçok dinî ritüel yerine getirilebiliyordu. KGB gelişmelerden haberdar değildi, çünkü Roy'un (2000: 207-208) belirttiği üzere görevli, ya yereldi ve her şeyin farkındaydı ya da kırsalda yaşamıyordu ve hiçbir şeyden haberi yoktu. Bunun önemli bir nedeni, özellikle 1980'lerde bölgedeki sûfi tarikatların varlıklarını sürdürmeleridir. Nitekim kırsal kesimden farklı meslek sahipleri haricinde, kentli kesimlerin de -kadınlar da buna dahildir- katıldıkları bu tarikatlar, gizli camiler ve dinî okullar kurabilmiştir (Rahman, 1983: 163-164). Sonuç olarak Bolşevik devriminden SSCB yıkılana kadar geçen 74 yılda, Sovyet yöneticiler tarafında sıklıkla yapılan baskılar bir sonuç vermemiş, bir diğer deyişle, SSCB'nin Müslüman-Türk unsurları dinsizleştirme politikası, uzun vadede amacına ulaşamamıştır.

2.5. SSCB'nin Tarım Politikaları

Bolşeviklerin amaçlarından biri, devrimin hemen ardından sosyalist bir ekonomik düzen yaratmaktır, bu yüzden 26 Ekim 1917'de bir *Toprak Kararnamesi* çıkarılmış ve toprakta özel mülkiyet kaldırılmıştır. Aristokratlar ve toprak burjuvazisinin elindeki bir kısım toprak da, onlardan alınmış ve *toprak komiteleri* ya da *yerel Sovyetlerin* olmuştur. Bu şekildeki toprağı devletleştirme çalışmaları sonrasında sovhozlar -devlet çiftlikleri- kurulacaktır (Turan, 2011: 312-313). 1918-1921 yılları, Theda Skocpol'un (2004: 408-409) belirttiği gibi, birçok nedenden dolayı, *Savaş Komünizmi* adı verilen, devletin; üretimi, dağıtımı ve emeği tek merkezden yöneteceği bir düzen yaratmıştır. Bunun köylüler açısından olumsuz yanı, ürettikleri artığa devlet tarafından el konulmasıdır. Bu dönemde, köylülerden yükselen tepkilerin önüne geçmek için, Lenin'in katkılarıyla 21 Mart 1921 ve 1929 yılları arasında *Yeni Ekonomi Politikası* -NEP- uygulamaya geçirilmiştir. Özel mülkiyete ve girişimcilere de alan açılan NEP, ekonomide beklenen canlılığı, 1920'lerin ortalarına kadar yaratsa da, Sovyetlerin ekonomideki ihtiyaçlarını karşılamamıştır.

Çünkü Sovyetlerin hızlı sanayileşmeyle¹⁵ ilgili kaygıları vardır. Bunun için tarımsal ürünlerden elde edilecek artı değerın önemi çok fazladır. 1920'lerde giderek fazlalaşan küçük üreticinin, kendi ürünlerinin geleceğini belirleme konusundaki avantajları ve *kulak*'ların¹⁶ hâlâ var olması ise Sovyetlerin aleyhinedir. Dolayısıyla kır ve kent arasındaki bu sorun, SSCB'nin, baskın gücüyle kolektifleştirme siyasetini uygulamasıyla çözülmek istenmiştir (Turan, 2011: 314-315; Skocpol, 2004: 410-416). Skocpol (2004: 419-420), köylülerin aleyhine olan tarımsal kolektifleştirmeyi, *Köylülerin yaşam şartları ve mutluluğu ya da tarımsal üretimin verimlilik derecesi bakımından bedeli ne olursa olsun, 'ürünün asgari maliyet karşılığında sağlanması' olarak açıklamıştır. Bu duruma paralel olarak kırsalda devlet denetimi de artmış ve böylece köylü üreticinin, ürününün geleceğiyle ilgili söz söyleme hakkı da kalmamıştır. Menaf Turan'ın (2011: 316), Tony Cliff üzerinden aktardığı gibi, kollektivizasyon ile, tarım ürünlerinin sanayileşmenin gereklerine tabi kılındığını, köylülüğün üretim araçlarından özgürleştirildiğini, kalanların ise kolhozlarda yarı-işçi, yarı-köylü, yarı-köle olduğu* açıktır. Buna ek olarak kolektifleştirme ile *Kulak*'ların varlığı son bulmuş, hızlı kalkınmanın sağlanması ve ağır sanayinin geliştirilmesi yönündeki Sovyet hedeflerinin önü açılmıştır. Burada, kolektifleştirmenin hangi toplumsal unsurları ne ölçüde etkilediği üzerinde durmak gerekecektir.

Sir Olaf Caroe (t.y.: 259-265), kolektifleştirmeyi¹⁷ daha çok hayvancılık yapılan, göçebe nüfusun fazla olduğu Kazakistan üzerinden verdiği örneklerle anlatmıştır. Buna göre tarımı kolektifleştirmek ve makineleştirmenin amaçlandığı Sovyet politikalarından olumsuz etkilenecek iki grup vardır: Bunlar köylüler ve göçebelerdir. İlk olarak köylüler, Sovyetler için kolay hedeftir. Onlar, evlerinden federal polisler tarafından alınarak ve her şeylerini geride

¹⁵ Sovyetler, sanayileşme açısından Batılı ülkelerdeki gelişmişlik seviyesini yakalamayı ve kapitalist blok karşısında tek başına bir güç olmanın mücadelesini vermiştir (Carr, 2010: 176).

¹⁶ *Kulaklar*, Maurice Dobb'un (1963: 458) belirttiği üzere *mülk sahibi köylü çiftçiler*'dir ve toprakları genelde orta büyüklüktedir.

¹⁷ Kolektifleştirme, Kazak bölgesi haricinde, 1931-1932 yılında, köylü nüfusun fazla olduğu; Ukrayna, Don ve Kuban bölgelerinde büyük ölçüde kıtlığa sebep olmuştur (Cameron, 2018: 97-121).

bırakarak, yürüyerek ya da vagonlara doldurularak Sovyetlerin endüstrileşmesi için, çalışma sahalarına gönderilmiştir. Yaşanan maddî ve manevî -ölümler- kayıpların ise haddi hesabı yoktur. Bu sondan kurtulanlarsa, artık tarlalarını sürdükleri öküzleri yerine, pamuk ekiminde kullanılmak ve kolhoza üye olmak şartıyla ancak traktör kiralayabilmiştir. Örneğin, Kazakistan'daki *yerleşikleşme* politikası, bariz bir sertlikte gerçekleşirken, Türkmenistan'da geçiş, bu kadar sert olmamıştır. Roy'un (2000: 132) verdiği rakamlara göre, kolektivizasyonun başladığı 1928'den sonraki 1930-1939 yılları arasında Kazakistan'da, 4.12 milyon olan resmi nüfusun yaklaşık yüzde 40'ı ölmüştür. Sovyetlerin asıl zorlandığı husus, göçbeleri birer işçi haline getirmektir. Göçbeliğin bozkır ve dağ göçbeliği olmak üzere iki türü vardır ve merkezi yönetimin onları denetlemesi zordur. Sovyet yönetiminin bunun için kullandığı yöntemler sonucunda göçbelerin yarısı ölürken, diğer yarısı da Sovyetlerin tasarladığı gibi proleterleşmiş ve sonunda yerleşik hayata geçmeye mecbur bırakılmıştır (Caroe, (t.y.): 268-272; Martin, 2001: 146-147).

Sovyetlerin 1928 ve 1937 yılları arasında ilan ettiği ilk iki beş yıllık kalkınma planıyla amaç, dış düşmanlardan gelecek askerî tehditlere karşı Urallar ve daha ötesinde bir ağır, bir de hafif sanayi merkezi kurmaktır ki bu, 1935 yılında Stalin önderliğinde yapılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyetlerin Almanları durdurmasının bir nedeni de zaten bu sanayi hamleleridir. Asıl önemlisi sanayileşmenin başarılı olmasındaki payın, eski göçebe, yeni işçi Kazaklara ait olmasıdır. Sonuç olarak Türkistan bölgesi, Sovyetlere hem endüstrileşme açısından insan gücü hem de tekstil sanayisinin gelişimi için ham madde; pamuk ve ipek sağlamıştır. Bölgede birçok doğal kaynak bulunsa da, bu belirtilenler en önemlileridir (Caroe, (t.y.): 279-282). Ek olarak Kruşçev'in iktidara gelmesiyle uygulanan *Bakır Topraklar* politikasıyla, Kazak bozkırlarında buğday üretilmesi amaçlanmıştır. Sovyet hükümeti 1954 ve 1956 yılları arasındaki buğday hasadının fazlalığı ile bu politikasında muvaffak olmuştur (Andican, 2009: 497).

Bu proje, tahıl üretimine ek olarak Kazakistan'ı askerî endüstri ve hayvancılıkta ileri bir konuma taşımıştır (Saray, 2014: 194). Yine SSCB, kabileler arasındaki birliğin göstergesi olan *dayanışma*

bağlarını kırmayı sürekli denemiştir. Bunun için alınan önlem, bölgedeki kolhozlaşma oranının arttırılması ve kitlelerin yerleşim alanlarının belirginleştirilmesidir. Bu politika, Kruşçev ve ondan sonraki SSCB başkanı Brejnev döneminde de devam ettirilmiştir (Roy, 2000: 133). Fakat 1980'lere gelindiğinde tarım ve hayvancılık temelli bu politikaların başarısı azalmıştı. Sovyetler Birliği, örneğin Özbek halkının ürettiklerinin yüzde 90'ına hâlâ el koyabiliyordu. 1980'ler ayrıca Sovyetlerin ekonomideki kendi içine kapanıklığı dolayısıyla dünyayla rekabet etme gücünden yoksun kaldığı yıllardı. Dolayısıyla genel ekonomik bozukluğun ve dolayısıyla dağılmanın sebeplerinden biri de, insan haklarının ve liberalleşmenin bölgede hâlâ sağlanamamış olmasıydı (Saray, 2014: 360-361).

Caroe'nin ((t.y.): 261) dediği gibi Sovyetlerin uyguladığı bu politikalar ile *insanın manevî varlığı* önemsenmemiştir. Aynı şekilde sanayileşmek amacıyla sürekli üretim şartlarını oluşturmak için çabalayan Sovyet yöneticiler, gereken kaynağı yaratabilmek için ekolojik sistemi de önemsememiştir. Aral Gölü'ne akan Amu Derya ve Siri Derya Nehirlerindeki suyun ve ayrıca Amu Derya'nın sularının 1956 yılında günümüz Türkmenistan'ındaki Karakum Kanalı'na¹⁸, pamuk üretimi yapılan tarım bölgelerini sulamak için aktarılması buna bir örnektir. Sovyetlerin bu yanlış politikalarının sonucunda 1960'tan bu yana göldeki suyun yüzde 75'i azalmıştır (Algan, 2005: 364). Sovyet uygulamaları sonucunda geriye; mallarına el konulmuş, yerlerinden edilmiş, köle, yarı-köle halinde çalıştırılmış ya da canlarından olmuş, daha çok kentli/yerleşik bir yaşam tarzına ani- den uyum sağlamak zorunda olan bir nüfus kalmıştır. Burada sorulacak bir soru da, Sovyetlerin bu yolla elde ettiği gücü hangi alanlara aktardığıdır? Buna cevap olarak Soğuk Savaş döneminde ABD ile rekabet ederken girilen silahlanma, uzay araştırmaları gibi büyük kaynak gerektiren politikalar ve tabii ki komünizmin hem Rusya'da hem de dış ülkelerde yayılabilmesi için yapılan propaganda ve benzeri birçok Sovyet politikası örnek gösterilebilir (Saray, 2014: 295-296).

¹⁸ Coğrafi koşulların elverişsizliği nedeniyle su kaynaklarının çok olmadığı Türkmenistan SSC açısından Karakum kanalının yapılması olumlu bir anlam da ifade etmiştir (Saray, 2014: 444-445).

SONUÇ

Orta Asya'da izlenen Sovyet politikalarının ideolojik arka planı görünüşte Marksist'tir, ama gerçekte, bir *Sovyet milliyetçiliği* yürütülmüştür. Sovyet politikaları yukarıdan aşağıya olması öngörülen bir modernleşme doğrultusunda, tamamen zorla, keyfi ve icat edilen, yeni uygulamalar bağlamında oluşturulmuştur (Fragner, 2010: 35-44). Sovyetlerin bunu yaparken genel amacı, bir arada tutmaya ve yaymaya çalıştığı komünist ideolojisiyle, Batı'nın gelişmiş kapitalist ülkeleri karşısında tek başına bir güç olmaktır. Sanayileşme hedefi büyük ölçüde başarılmıştır. Dolayısıyla Stalin'in milliyetler politikası, bunu yapabilmek için bir kaynak yaratma siyasetidir de aslında. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte Soğuk Savaş'ın başlaması, Sovyetler için yeni bir amacı gündeme getirmiştir: ABD ile rekabet. Sovyetler, insan kaynağı ve emek gücü olarak, İkinci Dünya Savaşı'nda da bölge halkından faydalanmıştır.

Yapılan uygulamalar, bölge halkının hayatını tamamen olumsuz yönde etkilemiştir. Öyle ki göçebe unsurların çaresi ya ölmek, ya kolhozlara girmek ya da proleterleşmektir. Yani, Ruslaştırma ya da Sovyet halkı yaratma politikaları sonucunda; dili, kültürü, dini değiştirilmek istenen ve bunda bir ölçüde başarı da kazanılan Müslüman-Türk unsurlar ve onların yaşadıkları Türkistan coğrafyası, bölgenin doğal kaynaklarından başlayarak sömürülmüştür. Milliyetler politikasının bir diğer olumsuz yanı ise, yaratılan etnik karışıklıklar ve iç içe geçen sınırlar sonucunda, günümüzdeki bağımsız Orta Asya cumhuriyetlerine kalan mirastır. Tüm bunlara karşın, Sovyetlerin bölgeye olumlu etkileri de olmuştur. Örneğin eğitim, modernleşme, kentleşme, çeşitli kaynakların bölgeye aktarılması ve Karakum kanalının açılmasının Türkmenlere yararı olması gibi. Ama sonucunda tüm bu uygulamalar, Sovyetlerin kendi faydasıdır ve dolayısıyla Müslüman unsurların yararına olduğu için sürdürülen politikalar değildir.

KAYNAKÇA

Algan, N. (1995). "Aral ve Hazar'da Çevre Sorunlarının Uluslararası Boyutu". *Küresel Politikada Orta Asya (Avrasya Üçlemesi I)*

- içinde, Der. Mustafa Aydın, 357-378. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Anderson, B. (2017). *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. Çev. İskender Savaşır. İstanbul: Metis Yayınları.
- Andican, A. A. (2009). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*. İstanbul: Doğan Kitap Yayıncılık.
- Anweiler, O. (1990). *Rusya'da Sovyetler (1905-1921)*. Çev. Temel Keşoğlu. İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.
- Armaoğlu, F. (1962). "Bolşevik İhtilâli ve <<Self-Determination>> Prensibi". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 17 (2): 211-250.
- Arslan, E. (2018). "Milliyetçilik". *Siyaset Bilimi* içinde. Haz. Gökhan Atılğan ve E. Attila Aytekin, 395-407. İstanbul: Yordam Kitap.
- Bacon, E. (1947). "Soviet Policy in Turkestan". *Middle East Journal*. 1 (4): 386-400.
- Benningesen, A. (1982). "Sovyet Müslümanlarında Dini İnanç: Bugünkü Durum". *Türk Dünyası Araştırmaları*. (20): 178-184.
- Benningesen, A. (1984). "Panturkism and Panislamism in History and Today". *Central Asian Survey*. 3 (3): 39-49.
- Benningesen, A. A. ve Wimbush, S. E. (1995). *Sultan Galiyev ve Sovyetler Birliğinde Millî Komünizm*. Çev. Bülent Tanatar. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Birdişli, F. (2017). "Orta Asya Bölgesel Güvenlik Kompleksi Bağlamında Kırgızistan-Özbekistan İhtilafı". *Yönetim Bilimleri Dergisi*. 15 (30): 123-143.
- Braker, H. (1984). "İslâmiyet Sorununun Sovyetlerin İç ve Dış Politikasındaki Yeri". Çev. Yuluğ Tekin Kurat. *O.D.T.Ü. Asya Afrika Araştırmaları Grubu*. (7): 1-15.
- Cameron, S. (2018). *The Hungry Steppe Famine, Violence, and the Making of Soviet Kazakhstan*. Ithaca and London: Cornell University Press.

- Caroe, S. O. (t. y.). *Sovyet İmparatorluğu Sömürülen Milletler 2*. Çev. Zerhan Yüksel. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Carr, E. H. (1992). *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi, 1917 - 1929*. Çev. Levent Cinemre. İstanbul: Yordam Kitap.
- Devlet N. (1982). "Ruslaştırmada Kazan Türkleri Örneği". *Türk Dünyası Araştırmaları*. (50): 87-95.
- Devlet N. (1984). "Sovyetler Birliğindeki Türkleri Ruslaştırmada Yeni Adımlar". *Türk Dünyası Araştırmaları*. (28): 38-47.
- Devlet, N. (1987). "Batı'da Rusya Türkleri ile İlgili Çalışmalar". *Türk Dünyası Araştırmaları*. (50): 117-126.
- Dobb, M. (2007). *Kapitalizmin Gelişmesi Üzerine İncelemeler*. Çev. F. Akar. İstanbul: Belge Yayınları.
- Dursun, D. (1993). "Sovyetlerdeki Müslüman Türklerin Sosyal Yapısı Üzerine Bir Çalışma". *Sosyoloji Konferansları Dergisi*. (24): 173-192.
- Farrant, A. (2006). "Mission impossible: the politico-geographical engineering of Soviet Central Asia's republican boundaries". *Central Asian Survey*. 25 (1-2): 61-74.
- Fragner, B. G. (2010). " 'Sovyet Milliyetçiliği': Orta Asya'nın Bağımsız Cumhuriyetlerine Kalan İdeolojik Miras". Çev. Selda Somuncuoğlu. *Orta Asya ve İslâm Dünyasında Kimlik Politikaları* içinde. Der. Willem van Schendel ve Erik J. Zürcher, 23-48. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gürkan, Ü. (1964). "S.S.C.B Siyasî Rejimi'nin Ana Hatları". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 21 (1): 155-198.
- Hasgüler M. ve Uludağ M. B. (2009). " 'Üçüncü Dünya' Yolunda Rusya ve Orta Asya". *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. (41): 39-60.
- Hayit. B. (2000). *Eski Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslâmın Bazı Meseleleri*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

- Hirsch, F. (2005). *Empire of Nations Ethnographic Knowledge and the Making of the Soviet Union*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Kurat, A. N. (1953). "Panslavizm". *D.T.C.F Dergisi*. 11 (2-4): 241-278.
- Lenin, V. (1998). *Ulusal ve Sömürgeci Ulusal Sorun Üzerine*. Çev. İsmail Yarkın vd.. İstanbul: İnter Yayınları.
- Martin, T. (2001). *The Affirmative Action Empire Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923-1939*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Pipes, R. (1955). "Muslims of Soviet Central Asia: Trends and Prospects". *Middle East Journal*. 9 (2): 147-162.
- Rahman, F. (1983). "Rusya'daki Türklere Karşı Sovyet Politikasının Gelişimi". Çev. Hakan Kırımlı. *Türk Dünyası Araştırmaları*. (23): 139-165.
- Roy, O. (2000). *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*. Çev. Mehmet Morali, İstanbul: Metis Yayınları.
- Rywwin, M. (1987). "Islam and the New Soviet Man: 70 Years of Evolution". *Central Asian Survey*. 6 (4): 23-32.
- Sabol, S. (1995). "The Creation of Soviet Central Asia: the 1924 Delimitation". *Central Asian Survey*. 14 (2): 225-241.
- Sagadeev, A. (1993). "Russia and Great Power Ideology". *Central Asian Survey*. 12 (2): 169-179.
- Saray, M. (2014). *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Saydan, A. (t. y.). *Sovyetler Birliğinde 12 Gün*. İstanbul: Tüstav.
- Skocpol, T. (2004). *Devletler ve Toplumsal Devrimler Fransa Rusya ve Çin'in Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi*. Çev. S. Erdem Türközü. Ankara: İmge Kitabevi.
- Spuler, B. (1989). "1942'den Beri Rusya'daki Müslümanların Durumu". Çev. Eşref Bengi Özbilen. *Türk Dünyası Araştırmaları*. (63): 207-211.

- Stalin, J. (1994). *Marksizm ve Ulusal Sorun ve Sömürge Sorunu*. Çev. Muzaffer Erdost. İstanbul: Sol Yayınları.
- Tellal, E. (2002). "Mirsaid Sultan Galiyev". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 56 (1): 105-133.
- Tellal, E. (2008). "SSCB'yle İlişkiler". *Türk Dış Politikası içinde*, Ed. Baskın Oran. C. 1. 499-521. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Turan, M. (2011). "SSCB'de Toprak Mülkiyeti". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 66 (3): 307-332.
- Uzman, M. (2017). "Sovyetler Birliği'nde Dil Politikası". *Liberal Düşünce Dergisi*. 22 (88): 41-56.
- Yalçınkaya, A. (2006). *Sömürgecilik Pan-İslamizm Işığında Türkistan*. Ankara: Lalezar Kitabevi.
- Yaman, A. (2017). *Sovyetler Birliğinden Rusya Federasyonuna Sovyet Sosyalizminin Anayasaları (1918 - 1924 -1936 - 1977 - 1993)*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Wallerstein, I. (2000). "İki Tip Etnik Bilinç: Sovyet Orta Asya'sı Bir Değişim İçinde Midir?". Çev. Oktay Etiman. *Özgür Üniversite Forumu*. (10): 41-50.
- Wimbush, S. E. (1986). "Sovyet Orta Asyasında Soysuzlaştırma Politikası". Çev. Yasin Ceylan. *O.D.T.Ü. Asya-Afrika Araştırmaları Grubu*. (34): 1-10.
- Winrow, G. M. (1992). "Turkey and Former Soviet Central Asia: National and Ethnic Identity". *Central Asian Survey*. 11 (3): 101-111.
- Wixmen, R. (2000). "Sovyetler Birliğinde Etnik Sorun". Çev. Ali İhsan Aksamaz. *Özgür Üniversite Forumu*. (10): 177-201.

EKLER

EK 1. Sınırların çizilmesinden önce Türklerin yaşadığı bölge

Kaynak: (Farrant, 2006: 64)

EK 2. Sınırların çizilmesinden sonra Türklerin yaşadığı bölge

Kaynak: (Farrant, 2006: 65).

EK 3. Sınırların çizilmesinden sonra Türklerin yaşadığı bölge

Kaynak: (Bacon, 1947: 389).

ETİK: Bu makale, yazarın başvuru aşamasındaki beyanına göre; araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

ETHIC: This article has been prepared in accordance with research and publication ethics, according to the author's statement at the application stage.

ÇIKAR ÇATIŞMASI VE FİNANSAL KATKI BEYANI: Yazarın başvuru aşamasındaki beyanına göre; çalışmanın tarafsızlığı ile ilgili bilinmesi gereken bir mali katkı veya diğer çıkar çatışma ihtimali (potansiyeli) ve ilişki alanı yoktur.

CONFLICT OF INTEREST AND FINANCIAL CONTRIBUTION DECLARATION: According to the author's statement at the application stage; There is no financial contribution or other conflict of interest possibility (potential) and relationship area that should be known about the objectivity of the study.

Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Non-commercial 4.0 International License.